

ИСТОРИЈА КАО ИСХОДИШТЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, КРОЗ ВЕКОВЕ И ДАНАС

У овом раду идентитет српске књижевности посматра се у светлу њене супстанцијалне парадигме – усмерености на историју и судбину народа, од Светог Саве до нашег времена. Начињен је пресек кроз књижевноисторијске епохе, у којем се показује да је етноцентричност трајно, субжанровско својство српске књижевности, проистекло из бића српског народа и његове „посебне осетљивости” за властиту историју. У другом делу рада указује се на појаве напуштања српске поетичке парадигме под притиском неоколонијалног наметања хибридног идентитета, који настоји да из културе и књижевности потисне српски национални префикс.

Кључне речи: српска књижевност, народ, традиција, историја, идентитет, промене, транзиција.

У познатој књизи *Пути српске књижевности* Јован Деретић као основно, супстанцијално својство српске књижевности види њену усмереност на народ – на његову историју и судбину. У том смислу, он говори о три њене примарне традиције: историјској, просветитељској и поетској (епској). Свака од њих, на свој начин, потврђује тезу о народу као исходишту српске књижевности, при чему је ослањање на историју њена „доминантна и одређујућа парадигма” (Николић 2019: 491). Српска књижевност је од својих почетака у средњем веку живела „као историја”, не само као основна тема, него и у дубинском присуству, као основно обликотворно начело.

Народ као исходиште српске књижевности

Усмереност на историју, или, можда, још боље – *сраслост* српске књижевности са националном историјом, не може се објаснити из саме

књижевности, тј. естетским, поетичким, књижевноисторијским кретањима унутар ње саме. Кроз књижевност се овде показује *народ као целина*, са свим својим идентитетским особеностима, у чијим темељима се од самих почетака види *да је историјска свест кључни фактор народности*, да у њој „пребива национална особеност” (Николић 2019: 376). Српски народ је, како каже Радован Самарџић, „врло рано изградио посебну осетљивост за властиту историју [...] и понео у себи претежак терет једног метафизичког сазнања [...] свог историјског бића” (Самарџић 1981: 353). Од самих почетака националне самосвести, у средњем веку, српски народ је у властитој историји видео нешто више од пуког смењивања година и догађаја, доживљавајући је као надвремено заједништво живих и мртвих, као чување непролазних, заветних вредности на којима почива људски живот.

У таквој историјској свести настала је народна заједница са заветним темељима, где сваки њен припадник зна да је историја народа *целина* у којој и он има своје место, односно свој задатак. Тако се родила свест о посебности народа и његове судбине, у којој су сви – од владара до себра, од војсковође до окорелог хајдука – видели нешто трагично и страдалничко, али и нешто узвишено, христово и христово. Таква „осетљивост за властиту историју” ствара заједницу у којој живи мртвима *не дају да умру*, а мртви живима *не дају да забораве*.

Доживљај историје као целине, као „непрекида” сећања и судбине, одакле сваког припадника заједнице посматра неко надземаљско око, постала је срж националне свести, угаони камен идентитета. Та идентитетска црта пренета је као надвремена амблем и водени жиг у српску књижевност¹.

Измештање историје из хронолошког у заветно време, њено интегрисање у религијске представе и у свакодневну побожност, зачело се у српском народу још од времена првих Немањића и стварања српске државе и цркве. На самом почетку српски народ је своју државу („отачаство”) и своју цркву доживео као *дело светих људи*, хришћанских подвижника, који су своју светост показали делима и животима, а не проповедима и вештином проповедника. „Народ који је прихватио да лозу својих владара сматра светом и себе је, носећи то у свести, издвајао тиме што се теретио одговорношћу и таквим поимањем живота које води тананијем разликовању добра и зла” (Самарџић 1981: 345). Сећање на родоначелнике цркве

¹ Историјску свест као есенцијалну парадигму српске књижевности не треба мешати са историчношћу књижевности. Ради се не само о различитим него супротстављеним категоријама: *историчности књижевности* односи се на оно што је *променљиво у времену*, што условљавају историјске промене у својим одражавањима на жанровске, поетичке, стилске, естетичке... аспекте у синхронјским пресецима књижевне историје; *усмерености на историју* је надвремена, субжанровска и субпоетичка одлика, *сигналности у њој*, *ејос* једне књижевности.

и државе стварало је у народу осећај поноса, али и једно дубље, „филозофско” прихватање своје историје и судбине, које непрестано враћа на почетак, где је једном за свагда задата мера људскости и честитости. Као што стоји у народној песми: „Све је свето и честито било / и миломе Богу приступачно”.

Наслеђе свете лозе Немањића, посебно светосавље као њен сржни и најсветлији део, припремило је српски народ за прихватање косовског завета, односно прихватање косовског пораза у духу хришћанства, или још боље – „епског хришћанства” (Владика Николај Велимировић), по којем је „земаљско замалена царство, а небеско увек и довека”. Ова христјанизована трагична самосвест чини језгро косовског завета, а сам завет постао је есенцијално језгро српске историјске свести, трајања и идентитета. Или, како рече Јустин Поповић, косовски завет је „наше народно издање Христовог јеванђеља”, уграђено у темеље нашег колективног бића. Целокупна српска историја, поготово њени преломни догађаји, на мање или више очигледан начин, носе у себи печат косовског завета², а са њим и ону особину, скоро мистичну везаност за историју и судбину народа.

Још у старој српској књижевности – житијама, повељама, службама – налазимо идеју о Србима као „Божјем народу”, али на другачији начин у односу на јеврејску представу о властитој изабраности. Та изабраност не јавља се као „израз нарочите пажње којом Бог издваја један народ међу другим народима и намењује му посебну улогу [...] Српски народ преко богоугодних дела својих великих ’мужева,’ ’светилника света,’ уздиже се духовно, у хришћанском смислу, и постаје узоран, ’савршен,’ ’Божји народ,’ ’Нови Израил’” (Деретић 2020: 250). Свест о изабраности властитих „мужева” и „светилника света”, а тиме и о изабраности властите историје и судбине, неће бити прекинута ни у дугим вековима турског робовања. Напротив, добијаће на снази и ширини, постајући својеврсни духовни заклон прогоњеног и угњетеног народа, „заседа” у којој се чека тренутак освете и истине. „Његова самосвест да се може сматрати славним јачала је с дужим трајањем историјских традиција: тако се он понашао до новијег времена, неким се тиме намењујући, а код неких изазивајући злобу и мржњу” (Самарцић 1981: 346).

² „Видовдански атентат у Сарајеву умногоме се заснивао на обрасцу Милошевог косовског тираноубства. Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Трифко Грабеж видели су у аустроугарским војним маневрима и посети престолонаследника Франца Фердинанда Сарајеву, баш на Видовдан, намерну националну увреду [...] У истрази [...] Чабриновић је чак тврдио да је, попут оклеветаног Милоша Обилића, убиством тиранина хтео да скине љагу са свог имена, будући да су његов отац и он у Сарајеву били оптуживани да су аустријски доушници. ’Сутра је Видовдан. Сјећаш ли се Милошева завјета’ – писао је Чабриновић једном пријатељу, уочи 28. јуна 1914.” (Ковић 2019: 40).

Овакав доживљај властите историје био је вековима есенцијално језгро српске националне свести и није могао остати без одраза у књижевности, која је „главни орган просвете и духовнога живота, једна између најглавнијих покретних сила у животу оних народа који су растурени и малени” (Новаковић 2020: 5). Упућеност српске књижевности на историју народа добијала је током векова разне облике и стваралачке конкретизације, али, у бити, српска књижевност никада није престајала да живи „као историја”. Свест о историји као целини и „непрекиду” сећања, постала је трајно својство српске књижевности. Мењајући се у времену, она је апсорбовала нове стилове, жанрове, идеје, конвенције, али историја и судбина народа остајале су њено основно исходиште.

Таква је ушла и у 21. век.

Књижевноисторијски пресек који следи треба да покаже утемељеност претходних тврдњи.

Од Светог Саве до Андрића и Црњанског

Ова традиција траје од краја 12. века, када се српска књига издваја из словенске писмености и књижевности – и на језичкој и књижевној равни. На језичкој, формира се српска редакција старословенског, а на књижевној, у жанрове византијске хришћанске традиције утискује се нешто особено, окренуто српској историји, отачаству, народу. То се најбоље види у најважнијем жанру средњовековне црквене књижевности – хагиографији, где су приче о светим људима дате са много више биографских и историјских података у односу на византијски образац. Зато се, одавно, за овај жанр у нашој традицији одомаћио назив – биографија. Прича о светитељу, откривање светости његовог живота и страдања, увек је и хроника о народу, о преломним тренуцима његове историје. „Од свих књижевних врста она (српска књижевност) је неговала управо ону која је по својој природи била најуниверзалнија, заједничка свим хришћанским књижевностима, у којој је најмање локалног и националног – реч је о житију светаца, хагиографији. Али управо у тој врсти најснажније је проговорила српска парадигма, она се развила у централну форму наше старе књижевности, постала органон српске историје и српске политичке и књижевне индивидуалности, а да при томе није изгубила своја примарна, општехришћанска обележја” (Деретић 2020: 107).

У свести наших средњовековних писаца, као и у свести нашег средњовековног човека уопште, историја није прост збир пролазних догађаја – она је *јромишљу уређена и вођена целина*, где се историја народа види као део опште историје, у којој се јасно издваја пет прекретничких тренутака:

стварање света и првог човека, Адама; појава Исуса Христа, Спаситеља Света; појава цара Константина, утемељивача хришћанског царства; мисија Ђирила и Методија и почетак словенске књиге и појава Немање и Светог Саве као утемељивача српске цркве и државе. Почетак српске самосвести део је васељенске историје и више нужности. Историја српског народа одвија се на земљи, међу другим народима и државама, али њено исходиште и осмишљена су метафизички и библијски.

Све ово је потребно имати на уму да би се разумело зашто је „српска историја била главни предмет старе књижевности” и зашто се „њена слика плански изграђује, с осећањем унутрашњег јединства и тесне повезаности појава које се у њој нижу” (Деретић 2020: 106). Доживљај јединства догађаја пренет је са историје као предмета књижевности на књижевност саму, „у којој се писци настављају један на другог, као да пишу једну књигу” (Деретић 2020: 106).

Целосни доживљај историје пренет на доживљај књижевности, изграђен у средњем веку, најјасније се види у српској усменој књижевности, а поготово у њеном најважнијем делу – народној епској поезији. У суштини, српска народна епика је поетизована историја српског народа; она је непосредан израз народне душе, „наша класика једина и права” (В. Попа). Након пропасти српске средњовековне државе и пада у турско ропство, светосавска црква и народна песма заменили су отачаство и чували народносну свест. И не само да су је чували, него су је и јачали³, дајући јој нову снагу и достојанство. Близкост народа са утемељитељима његове цркве и државе, у косовској заветној традицији, утврђеној у време турске владавине, проширила се на све који су страдали у ратовима, дунама, крајинама, хајдучијама... У народној песми, сви они су сабирани у „светле врсте” бесмртника – чувара „народне светиње”, како је говорио Његош.

Етноцентричност као основна парадигма српске књижевности пренета је из средњовековне у народну епику, а са њом и религиозно-метафизичко поимање историје и народне заједнице, у понародњеној, епској интерпретацији. Идеја о царству небеском, култ мученика који се посвећује жртвом, заветно разумевање народа као духовног заједништва, култ предака – јесу најважније теме и мисли-водиље наших епских певача. Кнез Лазар, Милош Обилић и други косовски јунаци-мученици живе у епским јунацима из потоњих времена, а Косовски бој у свим дунама, хајдучијама,

³ У предговору за прво издање *Песмарице* (1814), Вук каже: „Но опет, при свему томе, они су Србљи, као робови будући, више до данас задржали свога национализма него ови амо у просвјештеном и слободном Царству: гди им је слободно правити своје цркве и на свом језику подизати школе и гди им ништа није забрањено што служи к просвјештенију једног народа” (Караџић 2014: 47).

ратовима⁴. Као што сви епски јунаци бију *једну биџку*, тако сви епски певачи певају *једну џесму*. Зато је епска песма постала најјаснији и најнепосреднији израз нашег колективног бића, квинтесенција наше историје, памћења, судбине. Или, како рече Вук: „Оваке [су] пјесне содржале, и сад у народу содржавају, негдашње битије српско и име” (Караџић 2014: 51).

Ово је потребно имати у виду да бисмо разумели зашто је усмено народно стваралаштво код нас добило статус *високе књижевности*, чинећи једну од три основне макроформације (средњовековна/стара, народна и нова књижевност). Главни разлог треба тражити у њој самој, у елементарној снази њене етичности, отменој једноставности, лепоти језика, естетској слојевитости и сугестивности, али и у етосу српске књижевности као такве. „Српска књижевност је по своме духу народна књижевност [...] Народна књижевност није само она која се тако именује, тај назив може се, иако у сасвим различитом смислу, применити и на друге две макроформације, на стару и нову књижевност” (Деретић 2020: 246). „Кључна реч” целокупне српске књижевности је – *народ*, а њено основно начело је *народно* и *колективно*. Свет појединца, судбина човека као аутономне јединке, човек по себи и за себе, у српској књижевности се ретко јављају у „чистом облику”, изван представа, сећања и искушења које намеће припадање колективу.

Почетак 18. века доноси велику промену у историји српског народа: византијски културни образац, на којем је настала и у којем је вековима живела култура и духовност српског народа, дошао је у директну везу са западноевропском културом. То је донело значајне, лако уочљиве промене у књижевности, архитектури, сликарству, просвети, обичајима и навикама... Али, темељна парадигма српске књижевности – њена упућеност на националну историју, није напуштена. То се види код најзначајнијих српских писаца с краја 17. и почетка 18. века: Ђорђа Бранковића, Орфелина, Рајића... То потврђују, свако на свој начин, и велики реформатори – Доситеј и Вук. Доситеј, додуше, прећуткује средњи век, мало га занима и народна књижевност, јер је његова пажња са прошлости усмерена ка будућности српског народа. У суштини, он напушта византијски модел културе, па и заветно разумевање историје, у којем је увек „нагласак на томе шта је било на почетку” (Деретић 2020: 116). Све што је било у прошлим вековима за

⁴ Тако Кочићев Симеун Ђак, описујући своје „междане” и „зулуме”, мало-мало па се „враћа Косову”: „Свирају борије, ударају таламбаси, прелијева се оружје и ођећа, а ми јездимо јасно и дикли, ко да смо на Косово пошли” (*Ракијо, мајко*); „За мноме, браћо! За мноме, ко се часним крстом крсти и чији су стари на Косову кости оставили за вјеру и отечество! – вичем ја ко рис, а обузело ме некакво снажно дрктање и огњевит мерак, те од велике силе поче ођећа на мени пуцати” (*Мејдан Симеуна Ђака*); „Сразише се двије војске силно и бијесно ко бирземаниле на брани косовској кад ми Срби, аој туго, изгубисмо силу и господство” (*Ракијо, мајко*).

њега је припрема за нешто што „тек треба да настане” (Исто). У Доситејејевом делу потпуно су се стопиле *историјска и просветитељска* традиција српске књижевности, а у Вуковом *историјска и њојска*. Доситеј је темељ нове српске књижевности градио у прихватању просветитељских идеја запада, Вук у народној поезији, у којој је видео најчистији израз наше националне индивидуалности, „огледало народног језика и духа” (Деретић 2020: 121).

Деветнаести век – „век народности”, појачао је и до тада изразиту етноцентричност српске књижевности, у делима песника: С. Милутиновића, Његоша, Бранка Радичевића, Јакшића, Костића, Змаја... Национална идеја, сагледана у „непрекиду” српске историје од свете лозе Немањића наовамо, постала је хипостаза свих тема, осећања и идеја српских песника. И кад певају о младости, девојкама, заласку сунца, вину, смрти..., они призивају „славну прошлост” и „косовске гробнице”, попут Бранка Радичевића у *Ђачком расјанку*: „Сунце јарко, та колико реда / тако тебе ја седати гледа! / [...] осети’ се српске царевине, / српске славе, српске госпоштине, / [...] Ао, сунце, као небо ово / тако беше црвено Косово”. Најдубљи продор у историјску свест српског народа и њен највиши уметнички израз дао је највећи српски песник Петар II Петровић Његош. Његове идеје народности и српске историје никле су у крилу романтизма, али нису романтичарске. У својој суштини, оне су трагичке и хришћанске, односно *џраичке на хришћански начин*. А то значи да је у њима трагичност као метафизичка одредница човека („Што је човјек, а мора бит човјек”) сливена са хришћанском идејом васкрсења/васкрсавања („Воскрсења не бива без смрти”; „Крст носити вама је суђено”). У Његошевом делу догодило се поетско озакоњење заветне историјске свести српског народа.

Двадесети век донео је радикалан отклон од колективног начела и окренуо се индивидуализму. Модернизам, с почетка века, и постмодернизам, у његовој другој половини, опирају се традиционализму у свим видовима, па и традиционалном доживљају националне историје. Али, вели Јован Деретић, „ни то ново схватање човекова положаја није истиснуло традиционално интересовање наше књижевности за колективну судбину народа. Оно је само том интересовању дало нове садржаје и омогућило сложене књижевне интерпретације. То показују више од свих два наша највећа писца 20. века, Андрић и Црњански” (Деретић 2020: 247). Може се рећи да епоха доктринарног индивидуализма, не само што није прекинула вековну усмереност српске књижевности на националну историју него ју је додатно утврдила, показујући да и у 20. веку, као и током целог свог трајања, своје највише и најаутентичније домете остварује кад је „закупљена колективном, националном судбином” (Деретић 2020: 263). На разне начине, ово потврђују и други велики српски писци 20 века: П. Кочић, С. Матавуљ, Ј.

Дучић, А. Шантић, М. Ракић, М. Селимовић, Б. Ђопић, Д. Киш, Д. Ђосић, М. Павић, Б. Пекић, В. Попа, М. Павловић, Д. Максимовић, М. Данојлић, М. Бећковић...

Важно је напоменути да усмереност на националну историју српску књижевност није затварала и одвајала од других култура и традиција. Напротив, отвореност за друго и другачије остала је њена стална особина. Као што је српски језик интегрисао у свој систем стране речи, из култура са којима се укрштао (грецизми, латинизми, турцизми, русизми, англицизми, германизми...), тако је и српска књижевност примала идеје, стилове и поетичке конвенције из других књижевности и прилагођавала их духу властите парадигме. То се најбоље види у систему жанрова које је српска књижевност током свог трајања преузимала из других традиција – византијске, старословенске, западноевропске: своју индивидуалност она није градила у стварању посебних, „националних” жанрова, него у спонтаном „посрбљавању” преузетих.

Напуштање српске парадигме

Појаве супротне темељним традицијама српске књижевности јавиле се у последњој деценији прошлог века, након драматичних националних пораза, запечаћених бомбардовањем Србије 1999. Све ово догађало се у амбијенту глобалних геополитичких и културолошких промена које и иначе нису биле наклоњене малим народима, идеји нације, националној традицији и историји, колективном сећању уопште. Порази које смо доживели на војном и политичком плану, удружили су се са притисцима који су долазили из невидљивог, хибридног рата којим се тихо, изнутра, разара национална свест, сећање и самопоштовање народа. Колонизатори су успели да у своју службу ставе политичаре од утицаја, велики део интелектуалне елите – универзитетских професора, редитеља, историчара, уметника, медијских посленика, политичких аналитичара, грађанских активиста, бораца и боркиња за све и свашта. У таквом стању ушли смо у 21. век. Доведени смо у позицију да се непрестано правдамо, извињавамо, кајемо, признајемо све што нам се припише. Прихватили смо улогу пасивног губитника, који чини све да своје меке окупаторе увери да није толико лош и дивљачан као што се прича, и да је зарад бољег гласа о себи спреман да се одрекне дела своје државе, језика, писма, историје, јунака, светиња...

То је, у кратким цртама, скица културног и егзистенцијалног амбијента у којем је у српском народу почео да буја аутошовинизам и ауторасизам, бесомучно каменовање историје, народа, „својости”.

У таквом амбијенту морала се, наравно, мењати и књижевност, па и историја као њена основна традиција. Суштина је у томе да су се на нашу књижевност, као и на књижевности свих окупираних народа, почели примењивати идеолошки и политички критеријуми, а не естетски и литерарни, на начин који је описао Едвард Саид у познатој књизи *Култура и империјализам*. У том дискурсу, рецимо, *Горски вијенац* се тумачи као „непосредан позив на геноцид” и „трајна шема етничког чишћења” (Булатовић 2017: 221). Његошева поезија доводи се у исту раван са Гарашаниновим *Начертанијем* (1844), *Меморандумом* САНУ (1986), или Милошевићевим говором на Газиместану (1989). Сличан идеолошки редуccionизам примењује се на све писце и дела наслоњене на темељне традиције српске поетичке парадигме, са јасним циљем да се умањи њихова вредност и утицај. Са друге стране, на разне начине, подстичу се и фаворизују писци који себе не виде у тој традицији, оглашавајући се из апстрактног, хибридног идентитета, који себе поставља изнад припадности народу⁵.

Медијска пажња и наклоност жирија, издавача и, што је најгоре – државних институција, окренута је писцима који се баве савременим темама – мултикултурализмом, родном равноправношћу, квир културом, политичком коректношћу, правима мањинских група, дезавуисањем родитељства и породичних вредности, денацификацијом и декултурацијом. Историјске теме пожељне су и „дозвољене” само ако се односе на „недавну срамну прошлост Деведесетих” (Антонић 2020: 143). Оне друге, са списка непожељних – Немањићи, Косово, Карађорђе, балкански ратови, Гаврило Принцип, Велики рат, Битка на Кошарама... – могу бити прихватљиве само као предмет бласфеме, са циљем да се у њима покаже предисторија опште колективне поремећености, која ће своје праве учинке открити деведесетих – у Вуковару, Дубровнику, Сарајеву, Сребреници.

У делима ових писаца српска историја се представља као колективна патологија, неизлечива болест, лудило које храни само себе и непрестано производи нове несреће, своје и туђе. Ово би се могло поткрепити многим примерима, а ми, за ову прилику, издвајамо неколико цитата који илустрирају ово стање.

Пођимо од најсвежијег – Басариног романа *Конџраендорфин*, добитника НИН-ове награде за 2020. Аутор романа, преко једног свог јунака,

⁵ „Несумњиво постоји тенденција да српску књижевност репрезентују, у већој или мањој мери, припадници хибридне књижевности. У тој чињеници можемо препознати свођење статуса српске књижевности на постколонијалну књижевност [...] Исто тако, афирмација хибридне књижевности јесте имплицитна, али недвосмислена порука да је (српска) књижевност могућа једино као хибридна књижевност, дакле, без националног префикса” (Владушић 2018: 294–295).

даје овакву карактерологију (тј. дијагнозу) свог народа: „Не постоји ниједна наслеђена, акутна, хронична, системска полна ни душевна болест чија се дијагноза не може поставити нашем народу” (Басара 2020: 32). Ове речи стављене су – гле чуда! – у уста највећег српског писца, Иве Андрића. Је ли ово стваралачка слобода? Некаква слобода јесте: у њој се јасно види човек који се ничег не боји и не стиди. Па и нешто горе (има и горе!) – то је слобода оног који зна да се оваква писанија подстичу, промовишу, награђују... Да се нуде као пожељан пример „суочавања са прошлошћу” и искорака ка отвореном и слободном друштву.

У истом кључу српска историја је сагледана и у роману *Пас и конџирабас* Саше Илића, награђеног 2019. године истом наградом. Основна тема овде је управо она „срамна прошлост” из деведесетих. Из позиције либералног мислиоца, који је искорачио из магле националних митова, Илић сагледава Битку на Кошарама, рат у Босни и Хрватској, такмичећи се са собом у банализовању и гротескном изобличавању српске војске и народа као целине. Ево како у једној епизоди приказује збивања у Босни 1993, речима једног војника из приједорског гарнизона док одбија наређење за асанацију терена: „Јебеш такав посао... доста ми је убијања за 20 марака”. Овде није проблем што се о рату у Босни говори и на овај начин. Оваквих и сличних појава било је засигурно и на српској страни. Проблем је што се цела српска војска и цео народ гурају у ову слику.

Две године пре Илића, 2017, НИН-ову награду понео је роман *Лузитанија* Дејана Атанацковића. Измишљена земља, Лузитанија, земља вечитих лузера (губитника), метафорички представља Србију: она је „једна сићушна краљевина” која „зарад амбиција неколицине официра финансира убиство владара” једне велике империје и тако и себе и цео свет увлачи у епохалну несрећу. Улога Срба у Великом рату показује се као нешто срамотно, сулудо, патолошко, обучено у рухо лепе лажи о сопственој величини. Роман је, веле они који су га наградили, и написан да би разгрнуо ту лаж, да би показао невеселу, тамну истину без које нема оздрављења и напретка. У тој намери, онај легендарни говор мајора Гавриловића браниоцима Београда писац реконструира овим речима: „Један по један шмугнућете иза ове кафане... а после куд који”, „да осветлате образ народа тако што ћете изучити корисне школе и заувек се клонити војске и ратовања” (Атанацковић 2017: 142).

Додајмо овим примерима кратак навод из књиге *Човек из нехайи* Горана Гоцића, коју Политикин Културни додатак најављује одломком у броју од 5. 6. 2021: „Егзистирамо поремећени [...] у једној култури која инсистира на властитим крајностима, која из својих неумерених светова стално откида крупне комаде депресије и егзалтације, скачући директно из слава у погроме, из оргија у покоље”. И све то, наравно, аутор повезује са нашом

„срамном прошлости”, са деведесетим, када смо запали у то „компулсивно-опсесивно”, „манично-депресивно стање”, које ће трајати „колико и деведесете, дакле, заувек”.

Шта се, заправо, догађа са српском историјом у огледалу њене књижевности почетком трећег миленијума? Могу ли се ове промене повезати са ослобађањем критичке свести и новооткривеним искуством слободе у „демократским променама”? Ради ли се о томе да писци који овако виде нашу прошлост и стварност говоре истину, а да они који против овога дижу глас, нису спремни да се са истином суоче, јер су навикли да живе у лажима и илузијама? Напокон, да ли је српска књижевност, таква каква је била кроз векове – етноцентрична, заглавана у историју и судбину народа – гушила критичку мисао и тежила стварању идеализоване, недодирљиве похвале српске историје?

Ко год има елементарни увид у „пут српске књижевности” од Светог Саве до данас зна да није тако и да је управо супротно. Српска књижевност је у свом основном хабитусу увек чувала критичку свест и дубину промишљања националне историје. Њен етноцентризам није је затварао у етнофилетизам и етнолатрију. То се јасно види код три наша највећа писца: Његоша, Андрића и Црњанског. У *Горском вијенцу*, у Колима, представља се српска историја од Косовског боја до краја XVII века, а први стихови у првом Колу гласе: „Бог се драги на Србе разљути, / на њихова смртна сагрешења”. Читава српска историја посматра се из „сагрешења”, дакле, из перспективе њене трагичности, сагледане у хришћанском духу. Зато је Његош „трагични јунак косовске мисли”, а она чини језгро српске историјске свести. И за друга два великана, слободније говорећи, важи исто: сваки од њих је, из своје позиције и на свој начин, сагледао трагичну бит наше историје. То судбинско и суштаствено у нашој историји Андрић тражи у вековима турске управе на Балкану, са фокусом на историју Босне, а Црњански у историјским маглама новије историје, након Велике сеобе на крају 17. века, када значајан део нашег народа постаје део Хабзбуршке монархије, у којој је тражио путеве и начине самоодржања. Али, српска историја ни у једној од три своје велике књижевне синтезе није глорификована и улепшавана, напротив, свугде су показане и њене тамне тачке и путање, грешке и заблуде, трагични ломови и незацељене ране.

То се види и у нашој народној епизици, у којој се епски јунаци обраћају својим противницима са „богом брата” и плачу кад погубе „од себе бољег”, где хајдуци, које су турски зулуми отерали у шуме, знају да су им највећи непријатељ „лажљиве очи”, које су их „на зло наводиле”.

Српску књижевност одликује трагички доживљај властите историје, при чему извори и покретачи трагичности нису тражени само на страни непријатеља, него и у нама, можда, пре свега – у нама.

Узимајући националну историју као свој основни предмет, српска књижевност је, у својим најважнијим токовима, увек остајала отворена за критичко самоиспитивање, крећући се изнад пуког потврђивања и оспоравања, следећи универзално и општељудско, а не усконационално гледање на историјска и идентитетска питања. Односно, њена *српскост* није јој била сметња да српску историју сагледава у свим њеним слојевима и противречностима.

Парадигматичан је, у том смислу, поклич Милоша Црњанског из *Лирике Ишјаке*: „Сјајна прошлост је лаж”. Овакав суд о националној прошлости није изрекао било ко, него писац који је у својим делима досегао најдубље истине о нашем бићу и судбини; песник *Србије*, *Сџражилова*, *Сеоба*; ангажовани интелектуалац који је тридесетих година прошлог века у својим новинским чланцима позивао српску културну елиту на повратак „српском становишту”. Српство великог песника (за многе – велико-српство) није затварало у митоманство и глорификације националне прошлости – напротив, чинило га је осетљивим на свако свечарско, помпезно улепшавање националне прошлости. Он је знао да крупне (често празне) речи о славној прошлости заклањају голу, страшну истину о страдалном путу народа, улогу сиротиње „што на точку цвили” и брани своје име и биће. Као Гаврило Принцип, коме је испевао величанствену похвалу.

У чему се разликује „суочење са прошлошћу” данашњих „слободомних” српских писаца од вековне усмерености српске књижевности на историју народа? У својој примарној традицији, преко својих најаутентичнијих стваралаца, српска књижевност се оглашавала из свести о *једносџи* историје, књижевности, бића народа. У средишту те свести увек је била љубав за род, која, баш зато што је љубав, не поставља себи никакве границе кад говори о ономе чему припада и што воли.

А шта је ово данас? Пљување и ружење из рачуна, или нешто јаче и горе од тога – презир властитог народа без преседана?

Овде се, неминовно, јавља још једно питање: колики су домети и трајање овог ауторасистичког самопорицања? Јесу ли ово идентитетске или периферне и пролазне промене „пута српске књижевности”? Уверен сам да је у питању ово друго – пролазна криза од које ће се српски народ и српска књижевност одбранили снагом која их је чувала и у тежим временима од овог у којем живимо.

Литература

Антонић (2020): Слободан Антонић, *Демонијажа културе*, Београд: Catena mundi.

Атанацковић (2017): Дејан Атанацковић, *Лузијанија*, Београд: Бесна кобила.

Владушић (2018): Слободан Владушић, *Књижевност и коментари*, Београд: Службени гласник.

Басара (2020): Svetislav Basara, *Kontraendorf*, Beograd: Laguna.

Булатовић (2017): Борис Булатовић, *Оклеветана књижевност*, Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија.

Деретић (2020): Јован Деретић, *Пути српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Илић (2019): Саша Илић, *Пас и конирабас*, Београд: „Орфелин”.

Караџић (2014): Вук Стефановић Караџић, Мала прстонародна славено-србска пјеснарица, 1814, Предисловије, у: *Срби сви и свуда*, приредио Душан Иванић, Андрићград: Андрићев институт, 45–51.

Ковић (2019): Милош Ковић, *Завети*, Београд: Catena mundi.

Николић (2019): Ненад Николић, *Идентичности српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Новаковић (2020): Стојан Новаковић, *Српска књија, њени пројавци и читаоци у XIX веку*, Бањалука: Центар за српске студије.

Саид (2002): Едвард Саид, *Култура и империјализам*, Београд: Београдски круг.

Самарџић (1981): Радован Самарџић, Историјски карактер Срба, у зборнику: *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Београд: Задужбина Иве Андрића.

Duško Babić

Maison d'édition „Srpska književna zadruga”

Belgrade

L'HISTOIRE COMME ORIGINE DE LA LITTÉRATURE SERBE, AU FIL DES SIÈCLES ET AUJOURD'HUI

Résumé: Dans cet article, l'identité de la littérature serbe est observée sous la lumière de son paradigme substantiel - de son orientation vers l'histoire et le destin du peuple serbe, depuis Saint Sava jusqu'à nos jours. Dans cette "coupe transversale" à travers les époques littéraires et historiques, il est montré que l'ethnocentrisme est une caractéristique permanente et un sous-genre particulier de la littérature serbe, dérivés de l'être même du peuple serbe et de sa "sensibilité particulière" à sa propre histoire. La deuxième partie de l'article souligne les phénomènes d'abandon du paradigme poétique serbe sous la pression néocoloniale qui impose une identité hybride cherchant à supprimer le préfixe national serbe de sa culture et de sa littérature.

Mots-clés: littérature serbe, peuple, tradition, histoire, identité, changements, transition.